

Sumbaryň garagyrnagy

Category: Geň-taňsy wakalar, Kitapcy

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Sumbaryň garagyrnagy SUMBARYŇ GARAGYRNAGY

Il-günüme döneyin!

Bir öýden çykybilseň bolany.

Ine, bu gezegem Gutlymyrat Begmyrat, Gündogdydyr Şyhberdi Köse, Abadan Aşyr, Juma Meňli, Babadyr Sona Aýyt, Goşa Sähet, Halmyrat, Amangeldi, Hudaýguly Hally, Hajy Goşa, Amandyr Rejep Oraz ýaly hemdemlerimiň hemaýaty bilen Bamy – Ymarat – Gerkez – Çendir – Garakel – Ýartygala – Kyrkgyz böwür – Çakangala – Akdepe – Seýkel – Gyzylymam – Akymam – Gerkez döwür (Hanguly) – Garahan sebitlerini syrybam Gyzylbaýyra ýetdim.

Ine, «Gyzylbaýyr höwürtgedir, mal içinde ýumurtgadyr» diýdiren sahawatly toprak. Ynha, 1813-nji ýylyň Remezany aýynyň 19-na Dikildaş – Gorpolum – Ýeksarga – Naýbadaý – Absary – Törekli – Kürenolum – Öýlük – Gorgan (?) – Hajygowşan – Aktokaý aralygyna köklenip, meşhur Magtymgulymyzy iň soňky ýoluna ugradan keramatly toprak.

Gyzylbaýra baran günümiň ertesi, heniz daňyň düýbem agarmandy. Ýerimden turşuma, suwunyň ýüzi dumana gaplanybrak duran Sumbaryň olumyndan indim.

Ine, Gyzyletregiň meşhur Şarlawugy! Ana-da onuň höwlümlü silleriň darkaşly demine döz gelmän, diklimligine opurylan uçutdan kertimsi kenary. Anhalykga-da, oň düýe ýaly daşlary. Olaryň arasyndan suwla-suwla pesede eňterilýän akymlaryň derä

sarsgyn salýan sesem asmandan aslyşarly.

Şeýdip, görülmedik gözelligi boýlaý-boýlaý, maýyllyga ýetişime nädip düşendigimem duýmandyryn. Suwa düşüşime, esliräk eglenip, yzyna dolansam, myhman ýerim Koý Annasähediň ýüzi galagoplyrak.

– Bizem, Amantäç doganyň bile «Gara daňdandan örüp, gonagymyz nirä gidäýdik-ä?» diýip, daşdan-içden sizi agtarybam ugradyk eý görmüş, Sumbar gapdaldan gelyäniň görnäýdi.

– Aý, ýaňy Şarlawuga baryp, «Gel, bir hezil edineýin-le» diýdim-dä.

– Haý-ha! Muňa sered-ä?! Gije-girimem-ä däl, asyl gaýdyp, galan ömrüňe Sumbaryň akawudynyň gyrasynda-da görnäýmegin

– O näme üçin? Men-ä «At görse münjek, suw görse içjeklerden». Nire bolsa bolaýsyn, suw gabat geldigi, gurbaga ýaly, bir çümüp çykmasam, edil untabagymy aldyran ýaly-da.

– Nämäňi aldyran ýaly bolsaňam, biziň etrapda bir ýeke özüň suwa düşäýmegin, oluma beýlekä girip, eşitdiňmi? Sebäp diýseň, bu Sumbarda suwuň gara gyrnagy bar ahyryn.

– Bä-ä. Şeý diýsene. Koý kaka, «Ümmülmez ummanlarda suw zagypalary (suw perileri) bar. Köpi gören, jany jenewut ýaly, aýraňjowren kişiler ýaňkylary tutuşyna, çygly esgä dolap esli wagt saklaýşyna, islän çakam jumag-ysnyşmasyny berjaý kylyp, soňam yzyna goýberer ekeni» diýip gulagyma degdi. Deştdir Börme gapdallarynda bolamda: «Isgender Zülkarnaýn biziň töwerekleri basyp alanda, suw peri aýalynam ýany bilen äkelipdir. Oňam Spitamanyň, ýagny garadan gaýtmaz türkmen Çepbe Temeniň dogumly döwürdeşi bir çopan oglan ogurlapdyr. Ana, şondanam, Bährizen (deňiz zenany) – Bäherden ady galypdyr» diýen maglumata-da duşupdym.

Ýöne, Koý kaka, «Suwuň garagyrnagy» diýip welin eşitmändim-dä.

– Eşitmeseň eşider ýöwersiň-dä. Sen entejik näme görýäň?..

Şondan soň Balkan Kakabaý, Esen Atak, Şiridir Gurban Gulmämmet, Halnabat Mämmetnazar, Meretmyrat Gurban, Annatäç Öwez, Orazmämmet Amantagan, Täçnabat Sopy ýaly ýalawlylara ýüz tutup ýörüşme, ahyry garagaçly Gazakbaý aga duşdum.

– Suwgyrnagymy? O bardyr bu soramyň suwlarynda. Kakam Nurly molla Orazmämmet ogly-da Şarlawugyň ýokary ýanyndaky Duzolumdan geçende ony görüpdür. Şonda aty horguryşyna, saklatman, alyp gaçypdyr. Soň oňa «Bo-how! Sen gaty bagty getiren. Ol biziň birnäçämizi ald-a» diýenler.

Şarlawukly Otuz Döwlet oglam jeňňelde goýun bakyp, Gürgene

günaşym siwa inendiklerini ýatlady:

– Şonda bir gün süýr günortanlar goşa suwuň garagyrnagy geldi. Öz-ä çüwýalaňaç. Saçam açyk. Endam janam suwamaý tüý. Biz onuň eline bişirilen kellebaşagy tutdurdyk welin, gönümel yzyna gidiberdi. Agzy bimaza bora çemeli görgüliniň.

Inergaýdyrakly (baýathajyly, ýagny, gyzyletrekli) Musa Bally bolsa, diňe Sumbardyr Gürgende däl, eýsem Etrekde-de suw adamsynyň bardygyny belläp, olaryň biriniň Daşburun güzerinde (olum – ýasga – güzer) ýaşaýandygyny ýatlady. Ol bimahal-kämahal suwa baran oğlan-uşagy heläkleyärem ekeni.

Bir günem däne äkelýän iki dogan garaňky gatlyşyberende o ýerde düşläp, ýaňy bir ýazylyp-ýaýrap ugramazmy. Edil şo halatam bir geň jandar suwdan çykyşyna, olara tarap ýönelýär. Şonda hälkileň birem ony tüpeňleýär. Ertesi görseler, ol suw eýesi – garagyrnak ekeni.

Ine, şeýdip irmez awçylyga salyp ýörkägem, Gurbanmämmet Geldi, Abdyrahman Söýün, Täçdurdy Toýly ýaly göwni gowulaň goldawy arkaly biz şarlawukly şofýor Mämmet Hajygylyja duşduk. Ondan Gaýtarmyş ata, Gurbuşdyr Gulan ata, şeýle-de Teke gyrlana dahylly köp-köp maglumatlary ýazga geçirdik.

Hawa, huşy metdalygy bilesigelijilige sepleşen Mämmet aga nusga alamaly kişileň kowmundan. Ýöne ýaşulynyň Altyn, Kümüş, Tylla atly gyzlarynyň dokan halyalaryn-a däl, eýsem gol girizip eden iki ýüzli keçelerinem hiç zatdan peslär ýaly däl.

Biz Mämmet aga bilen Sumbardyr Çendiriň akabasynyň birigýän ýerini synlamaga-da gitdik.

– Önler şu taýda-da, ýaňky soraglaýan gara gyrnaklaryň adamlara köp duşupdyr. Olar süňksüz ýaly, özem julkuldap, edil meşigiň bar-da. Gözem biri-birine golaý. Gaty siňe synlaýmasaň aýal-erkegem aýyl-saýyk etdirmeyän bora çemeli. İçinden ýalyn ötüren, gajymaldan belet adamlaryň-a olardan haram tüýem tisginmändir. Bek bogşuna, ýaňkylaryň bokurdagynyň aşagyndaky şaýy pul ýaly tegelek halkanam alypdyr. Onsoň näme, o görgülem, öňküsi ýaly suwa çümüp, o taýda ýatmadan-a elli bizar, beýke ýanda boýurganyp oturur ekeni-dä, hiç ýana gidibilmän.

Ine, biziň başlygymyz Anna Begnyýaz pahyr weli, Igdirolumda suwa düşüp durka, garagyrnak gelip garsa gujaklanda, tisginip ýüregi ersip-towlanany üçin, dessine-de ýogaldy-da. Gulagy göründen ýaňa, görgüliň. Özem o ýagdaý 1961-nji ýylda bolaýypdy öýdýän – diýen Mämmet aga sözünü soňlady.

Soňkusy ýyl Gyzyldaýra düşemde bolsa, köne aşnam Koý kaka bilen Keşer Amanyň maşynyna münşümize ýola çykdyk. Çimli deräni syraý-syraýam Ýalawaç dagyndaky Gaýtarmyş ata gonamçylygyna ýetdik. Şonda Koý kaka Gaýtarmyş atanyň Nur atanyň ogly, Gözli atanyňam agtygydyny aýtdy. Ine, bir günem Gaýtarmyş ata dagy okap otyrka, üstlerine ýagy dökülmezmi. Şonda halypalary: «Haýsy şägirdim bu bela nägehanyň merkini berip bilerkä?» diýenden Gaýtarmyş ata daş çykypdyr. Ondoň ilk-ä, töwerek gap-garaňky bolýar. Yzyndanam apy-tupan turup ýer-gök lertzana gelýär. Ine, şeýdip ýowmul ýagyny gaçyransoňam, ýaňka Gaýtarnyş ata ady galýar.

– Sag bol, Koý kaka. Ine, Keşer akga bilen Gaýtarmyş ata äkeldiňiz. Ählu garry enelerimiziň ýoluna zat aýdyp, sygynyşyna çagyryp ýören Gaýtarmyş atasynyň gelip çykyş gadymylygynam eki-köki bilen äşgäre getirdiňuz. Bu zatlar üçin ikiňizem ýamanlyk ýüzüni görmädiňiz! Ogullaryňyzyň arkasyny gaşap, yzyňyz jaňly kerwene dönsün!

– Şu zatlary ile ýetirmek üçin derläp, kirläp, çorlap öwrenýäniňe, senem sag bol! Ýöne bir zat-la, jan ini! Näme, bir ýerde soragyňr bolsa «Koý kaka, Koý kaka» diýip, diňe maňa berýäň-le. Keşerdenem sora ahyryn. Biýem, suw gyrnagyny gören Keşer-ä.

– Aý, ýog-a!?!..

– «Aý ýogaň» niräň gürrüňi. Ondan buýanam, ynha, Keşeriň özi. Şonda garaýagyzdand görnümli, daýawdand deşlek her barmagy goşarym ýaly Keşer akga aňylar-aňylmaz ýylgyryşyna çaly käsesini ýerde goýdy.

– Mundan ýedi-sekiz ýyl öňdi-le. Igdirolumdam Çimli deräň ugrundaky toklylara suw çekýädim. Ine, bir günem daňdan ümüştamyşda suwa indim. Maşynyň ýüzünü akawuda tarap öwrägetdin, kiçi çyrada goýşuma, ony suw sorar ýagdaýa getirdim. Soňam maşynyň yzyna geçip, «Gel, bir çilimem çekäýin-le» diýen pikire gelip-gelmänkäm, ýeňse gapdalymdan bir şalpyldy eşidildi. Onda-da göwnümde ýekeje al-asdar yok. «Aý, Huny oglanlaň biridir-dä. Arkamdan gelip oýun edip, gorkuzjak bolýandyr. Hany, göreli bakaly, kim-kimi gorkuzýarka?» diýşime, ýedi-sekiz sany otlyçöpi çugdamlap, çyzaýmaly edip goýdum. Haçan-da hälki şalpyldy edil açmazyma geliberende-de otlyçöpleri çakyşyma, azzatda-mazzat yzyna öwrülsem... Gör-ä! Çüw ýalaňaç, göwsi-mämeleri dagy şem-şeýle güýlup gyrkaýmaly çöpürlik suw gyrnagy. Elimdäki otdan haýýaty göçendir-dä.

Aýallaryňka kybapdaş çirkin ses edişine; sökseräýmezmi tözli sagrysny titrekledip ýazzyny beräýdi, suwuň içi bilen. Menem mündüm söbügine, özüniňkidenem elhenç gykylyk gopduryşma. Şo barmana-da suwa urdy welin, gara-çyrasy görnäýsin-dä. O wagta gorky-ürki ýadyma-da düşenok. Ýöne ýene ýola düşüp, dört-bä kilometr geçdim weli, birhili baldyrlarymyň eti titir-titir edip, injik süňkümden sypyp barýan ýaly, öýe geldim welin, «Waý, saňa nä döw çaldy. Asyl, dodaklaryňa uçuk dagam gaýnap gidipdir-le; jan Alla» diýşine, tas çörekçimiňem gözi dört bolupdy.

Ertesi köşäm düzüwlenip keremarylykda hälki garagyrynagyň yzyny yzlasam, aýagynyň dyrnaklary edil itiňki ýaly ýere girip gidipdir. Ýöne, gynançly ýerj aradan on-on baş gün geçip-geçmänkä, ony Ýylyjaň ýanda balyk tutýan serhetçiler atyp alayypdyr-da...»

Soň men bu zatlar dogrusynda marçakly şägirdim Ýazberdi Kadyryň ýanynda dil ýaramda:

– Onuň ýaly bolda, biziň ýaşulymyz bilenem gürleşip göräýmeli ekeniň – diýşine, kakasy Kadyr aga duşurdy.

– Suw adamlar-a, aslyýetinde, Amyderýadyr Murgapda-da bolupdyr. Biziň kelte kakuw barmaklarynyň arasy perdeli, aýagylapy, topugy ýokdan, biçüwi tagaşyksyzrak bir tanşymyz bardy. Adyna-da Mömi diýerdiler. Ýerligem Çarhabyň ileri ýanyndaky Bulamakdan. Orakdyr pil ýasamak dagy çep elinden gelýän akly dana kişidi özem. «Asyýany eýdip däl, beýdip dişe ahyryn» – diýip, janygýandygam şu günki ýaly ýadymda. Ýöne häsiýeti hüýlüräk bolansoň, ugruna kowup, uguny ýekeläýmeseň, gürrüňem bermezdi. Ine, bir saparam ýaňky Mömi:

– Men näme ile meñzeş däl-le? – diýip, käbesine ýüzlenmezmi. Şonda ejesi:

– Wah, jan guzym. Ataň üçünji heleýi bolamsoň idi-issiwat edip, kän bir göwnümem görenokdy. Ine bir günem, keçjallyk tapyp, süýt ýaly aý-aýdyň gije Murgabyň ýakasynda otyrdym. Şonda bir ýürek ýargynç, düýşe girginç äteňet suwdan çykyşyna gönümel ýanyma geldi. Aňymamamyňyma garamanam ýorgan ýakynlygyny etdi. Agzy tagam tapandyr-da, soň-soňlaram ýanyma gatnamasyny goýmady. Taňrydan gizlemedigimi, nädeýin, bendesinden ýaşyryp. Ana, sen şol peläket – suw adamsynyň ogly, jan guzym – diýşine gönüsinden gelipdir.

Hawa, «Görülmedik illerden eşidilmedik gep çykar» diýenleri, Garagyrynak hakdaky bu söhbet açmanyň käbir kişileri

geňirgendiräýmegem mümkin. Ýöne özüm-ä, ýalan ýabşyrmany ýele
ýanyndanam geçirmeýän, ynsaby täretli, kalby sahawatly her bir
türkmen aksakgalyndan alan maglumatyma ynanyan. Oňa tenem
berýän. Ondan buýanam näme «Il gözi terezi». Goý, suw gyrnagy
dogrusyndaky bu jeme gelmelere-de okyjylar käniniň paýhas
mizany adyl baha bersin.

Ümür ESEN,

mirasgär. Geň-taňsy wakalar